

PERSPECTIVE ASUPRA LIBERULUI ARBITRU: DE LA DUMNEZEU A MURIT LA PARADOX

IOANA CRISTINA NICOLAE

Abstract. This work is the second part of a work published in 2022 („The Concept of the Free Will in the Philosophy of the Eternal Recurrence”), where I elaborated on the concepts of the free will and the eternal recurrence in the philosophy of Friedrich Nietzsche. I chose to present in this article the point of view of Søren Kierkegaard that corrects and completes the overthrow of all values that takes place in Nietzsche’s writings. If the German philosopher states a type of freedom achieved through extrem individualism and personal morality, Kierkegaard withholds the freedom that emerges from the relation with God and a free will dependent on choices that can disappear (alongside freedom) when the individual does not respect (consciously or not) the paradox of faith and does not take into account God when making a decision.

Keywords: free will; values; God; moral philosophy; faith; freedom.

Søren Kierkegaard și Friedrich Nietzsche sunt amândoi filosofi ai secolului al XIX-lea, motiv pentru care am ales să discutăm conceptele de libertate și liber arbitru din perspectivele lor, formate din abordări metafizice și existențialiste foarte diferite. Pentru Kierkegaard, liberul arbitru este discutat și apare doar în relația omului cu Dumnezeu, iar alegerile oferă libertate doar dacă Dumnezeu este ales înaintea oricărui alt lucru. Adică libertatea nu are în vedere doar alegerile din exterior, ci, în primul rând, alegerile din interior.

Într-o însemnare de jurnal din 1852, Kierkegaard notează că pentru a deveni creștin trebuie să mori față de lume, adică să abandonezi materialismul pe toate planurile¹. Notează că acest tip de a muri este un „act de libertate”. Libertatea apare în creștinism, poziție contrară față de cea susținută de Nietzsche. Saltul în credință, concept central în filosofia lui Kierkegaard, este un act ce apare printr-un efort de voință care transcende rațiunea prin acceptarea absurdului care trebuie asumat în relația cu Dumnezeu; libertatea adevărată vine prin mântuire, iar pentru aceasta este necesară credința. Saltul credinței este un act existențial în care un individ transcende raționalitatea și îmbrățișează natura paradoxală a credinței. Prin acest salt se trece de la disperare la adevărata libertate, individul acceptându-se pe sine ca sinteză a finitului și infinitului întemeiată pe relația cu Dumnezeu².

Menționarea explicită a liberului arbitru nu apare la Kierkegaard. Filosoful danez consideră liberul arbitru ca nefiind influențat de niciun agent extern, aflându-se între doi factori de influență, între două opțiuni de acțiune. Putem spune că filosoful nu consideră important conceptul de liber arbitru independent de contextul

¹ Søren Kierkegaard’s *Journals and Papers*, vol. 4, translated into English by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Indiana University Press, Bloomsberg and London, 1975, p. 4.

² S. Kierkegaard, *Boala de moarte*, trad. Mădălina Diaconu, Editura Humanitas, București, 1999, p. 53.

religios; Kierkegaard îl respinge doar când îl tratează independent de alte concepte. Este adevărat că acesta vorbește despre libertate doar în relație cu mântuirea și cu Dumnezeu. Răscumpărarea este procesul de împăcare cu Dumnezeu, care restabilește relația corectă cu sine. Această împăcare implică pocăință, acceptarea dependenței de Dumnezeu și puterea transformatoare a credinței. Prin acest proces, un individ atinge adevărata libertate pe măsură ce își aliniaza voința cu voia lui Dumnezeu. Libertatea adevărată apare doar în stadiul religios al vieții. Prima libertate pe care filosoful o notează este doar superficială și apare în stadiul estetic al evoluției, iar stadiul intermediar care pregătește omul pentru ultimul stadiu este cel etic în care viața este guvernată de principii morale. Libertatea, pentru Kierkegaard, nu este o stare statică, ci un proces dinamic de devenire. Aceasta implică autoreflexie continuă, pocăință și reînnoire a credinței. Individul este întotdeauna în procesul de a deveni un sine adevărat, care este pe deplin realizat numai în raport cu Dumnezeu.

Nietzsche discută clar despre liberul arbitru doar în câteva pasaje, uneori îl acceptă, alteori îl respinge. Perspectiva filosofului este unică, omul fiind considerat responsabil pentru acțiunile sale doar dacă acestea sunt rezultatul unui proces conștient și intenționat. Dacă acțiunea nu îndeplinește aceste criterii, atunci liberul arbitru este o facultate interioară care nu este influențată de niciun element exterior. Dacă Dumnezeu este omniscient și omnipotent, atunci el este responsabil pentru acțiunile omului. Dacă El este bun, atunci de ce există Răul și păcatul? Ca soluție, creștinii au creat liberul arbitru, un concept prin care omul este pedepsit. Abordarea filosofului german este complet diferită de cea a lui Kierkegaard, prin aceea că omul nu este responsabil pentru acțiunile care sunt un rezultat al alegerii, al cărei generator este voința. Această acțiune depinde de personalitatea individului respectiv, iar dacă aceasta condiționează acțiunea, omul nu este responsabil pentru ea. Cu alte cuvinte, responsabilitatea morală este anulată – „te simți răspunzător numai pentru ce vrei și faci...”³

Liberul arbitru este menționat de Kierkegaard doar în jurnalele sale unde este descris ca o „himeră”⁴. Tot aici se punctează faptul că binele și răul nu există în afara libertății, din moment ce distincția dintre ele are loc prin libertate. Aceasta înseamnă că libertatea nu ține cont de alegerea individului; diferența apare în momentul alegerii. De aici ar rezulta că libertatea definește existența omului (din acest aspect reiese clar proveniența atributului de *existențialistă* cu privire la filosofia lui Kierkegaard)⁵. Dacă este ales binele, libertatea va exista în continuare, iar dacă este ales răul, aceasta va dispărea. Aici este vizibilă și proveniența păcatului: Adam avea libertatea de a alege și a ales răul⁶. Titlul ultimei trimiteri deschide o cale nouă de a interpreta libertatea în viziunea filosofului. Aceasta devine un soi de vârtej în care omul trebuie să aleagă. Astfel s-ar sugera o lipsă de

³ Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă („la gaya scienza”)*, ediția a II-a, trad. Liana Miclescu, București, Editura Humanitas, 2006, p. 132.

⁴ Bruce H. Kirmmse, K. Brian Soderquist (eds.), *Kierkegaard's Journals and Notebooks*, vol. 6, engl. transl. Howard, Edna Hong, Princenton, Oxford, Princenton University Press, p. 232.

⁵ Anxietatea prezentată în *Boala de moarte* este rezultatul infinitelor posibilități și responsabilități care acompaniază libertatea

⁶ S. Kierkegaard, *The Concept of Anxiety*, engl. transl. Reidar Thomte, Princenton, New Jersey, Princenton University Press, p. 32.

orientare în care omul alege de multe ori greșit, nu din rea intenție, ci din lipsă de perspectivă. Acum înțelegem de ce libertatea vine prin mântuire și numai în relație cu Dumnezeu.

Un element important al criticii aduse de Nietzsche concepției tradiționaliste este ideea că nu în subiect își au originea acțiunile⁷. „Nietzsche afirmă că acțiunile individului sunt produsul unui amalgam haotic, format în mare parte din impulsuri inconștiente”⁸. Conform filosofului, apartenența la societate a determinat omul să devină rațional și apoi să se elibereze de morală. Spre deosebire de Kierkegaard, pentru care omul liber este cel mântuit, pentru Nietzsche, omul liber este stăpânul propriei morale, al circumstanțelor și al celor slabi. Individul liber este unul amoral, nu unul care a ales să îl urmeze pe Dumnezeu. Liber este, în accepțiunea lui Nietzsche, omul cu voință puternică, cel care este etalonul propriei valori⁹. Vedem că filosoful german respinge concepția tradițională de liber arbitru conform căreia individul este cel în care își au originea acțiunile. Nietzsche absolvă omul de orice vină, responsabilitate și păcat. Am văzut că filosoful danez consideră o astfel de perspectivă un păcat care are ca rezultat lipsa libertății și anularea liberului arbitru. Posibilitatea existenței păcatului nu are niciun loc în filosofia lui Nietzsche, omul cu voință puternică fiind opus celui cu voința slabă, care este rezultatul unui haos cauzat de înclinațiile arbitrare ale unui individ care este sclav; voința puternică este cea care stabilește ierarhia¹⁰ și determină valorile¹¹. Aceasta ar însemna că omul cu voință puternică are liber arbitru, iar cel cu voință slabă nu, concept pe care Nietzsche îl numește o cauză imaginară a creștinismului¹². Nietzsche afirmă că mila, curiozitatea sau vanitatea pot fi conduse de om sau lăsate să se dezvolte conform naturii umane¹³. În *Voința de putere*, el clarifică această afirmație și notează că impulsurile trebuie direcționate de rațiune pentru a fi evitată influența sentimentelor ca factor al acțiunilor¹⁴.

„Concepția lui Nietzsche este diferită de cea clasică, deoarece cauzalitatea nu este cea care determină acțiunile individului. Reflecția care are loc în vederea luării unei decizii este condusă tainic de instinctele sale (ale individului) și canalizată pe căi stabilite”¹⁵. Dacă omul contemplă un impuls, „intelectul său este doar un

⁷ Fr. Nietzsche, „Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister”, vol. I, în *Digitale Kritische Gesamtausgabe*, Leipzig, E. W. Fritsch, 1886, p. 1023

⁸ Ioana Cristina Nicolae, „Conceptul de liber arbitru în filosofia eternei reîntoarceri”, în *Studii de istorie ale filosofiei universale*, nr. XXX, coord. Claudiu Baciu, Ion Tănăsescu, Editura Academiei Române, București, 2022, p. 2.

⁹ A se vedea Fr. Nietzsche, *Genealogia moralei. O scriere polemică*, ediția a II-a, trad. Liana Miclescu, București, Editura Humanitas, 2006, pp. 61–62.

¹⁰ Fr. Nietzsche, *Dincolo de Bine și de Rău. Preludiu la o filosofie a viitorului*, ediția a III-a, trad. Francisc Grünberg, București, Editura Humanitas, 2006, p. 232.

¹¹ *Ibidem*, p. 206.

¹² Fr. Nietzsche, *Antichristul*, trad. Vasile Muscă, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 2003, p. 16.

¹³ A se vedea Fr. Nietzsche, „Morgenröte: Gedanken über die moralischen Vorurteile”, în *Digitale Kritische Gesamtausgabe*, Leipzig, Editura E. W. Fritsch, 1887, p. 1848.

¹⁴ Fr. Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor*, trad. Claudiu Baciu, Oradea, Editura Aion, 1999, p. 593.

¹⁵ I.C. Nicolae, *op. cit.*, p. 4.

instrument al altui impuls”¹⁶. De aici rezultă că voința de a se împotrivi unui impuls nu este a omului, ci a altui impuls – un arbitru ultim nu există, ci doar un arbitru neliber. Percepțiile sunt filtrate și supuse unor judecăți de valoare¹⁷. Aceasta înseamnă că percepțiile sunt dependente de impulsuri de care omul nu este conștient. Atributele unui lucru sunt doar o calificare arbitrară care sfârșește prin a acționa ca o realitate¹⁸. Libertatea de a alege (binele sau răul), în accepțiunea lui Nietzsche, este strict a individului, neinfluențată de nimic, creștinismul având o aură negativă. Acesta oprimă și forțează individul să aleagă binele.

Acest punct de vedere este diferit de cel al lui Kierkegaard, care punctează că omul alege conștient dacă să aibă liber arbitru și libertate atunci când decide să-L urmeze sau nu pe Dumnezeu. Kierkegaard subliniază responsabilitatea individului de a-și confrunta propria disperare și de a face alegeri care reflectă adevărata sa natură și relația cu Dumnezeu. Această responsabilitate este un aspect-cheie al libertății existențiale, în care trebuie să navigăm prin complexitatea sinelui și a credinței. Libertatea, în viziunea lui Kierkegaard, nu este doar capacitatea de a alege în mod autonom, ci alinierea sinelui cu adevărata sa natură și cu Dumnezeu. Disperarea reprezintă folosirea greșită a acestei libertăți, în timp ce adevărata libertate se obține prin saltul credinței și împăcarea sinelui cu Dumnezeu. Această perspectivă îi provoacă pe indivizi să-și confrunte condiția existențială, să-și îmbrățișeze dependența de Dumnezeu și să se străduiască continuu spre sinele autentic. Păcatul poate fi înțeles doar prin creștinism. Kierkegaard, sub numele de Climacus, spune că alegerea omului de a păcătui a fost și este o alegere liberă. Libertatea și lipsa ei au venit cu un anumit preț, iar acesta este același pentru ambele: sufletul. Kierkegaard afirmă că omul este salvat prin mântuire. Prețul este sufletul pe care omul a ales să îl pună în slujba lui Dumnezeu. În *Boala de moarte*, el notează că sinele omului este un proces dinamic care se actualizează întotdeauna în relație cu Dumnezeu. Acum vedem de ce libertatea vine prin mântuire și dacă omul dobândește libertatea prin mântuire, care este diferența dintre el și Dumnezeu. Filosoful numește această diferență un abis¹⁹. Pentru mântuire trebuie să treci peste acest abis.

Păcatul, deși vine prin voință, a corupt intelectul într-o asemenea măsură încât rațiunea nu poate să înțeleagă paradoxul care apare. Anti-Climacus descrie această situație ca relația dintre Dumnezeu și om ca fiind unul, relație în care partea care este Dumnezeu este rănită, iar partea care este om alege să acționeze în mod negativ și își anulează libertatea fără să realizeze că o face. În primă instanță, ofensa vine din faptul că partea om se crede Dumnezeu, iar în a doua instanță din credința că omul este Dumnezeu, acel om limitat și care nu poate face nimic²⁰. Omul trebuie să facă un salt și să îl aleagă pe Dumnezeu. Acesta este un act de

¹⁶ A se vedea Fr. Nietzsche, *Morgenröthe*, ed. cit., pp. 1574–1576.

¹⁷ Fr. Nietzsche „Nachgelassene Fragmente” 1885–1887, *Kritische Studienausgabe*, editori Giorgio Colli și Mazzino Montinari, Walter de Gruyter, München, 1999, p. 108.

¹⁸ Fr. Nietzsche, *Știința voioasă*, ediția a II-a, trad. Liana Mănescu, București, Editura Humanitas, 2006, p. 84.

¹⁹ S. Kierkegaard, *Boala de moarte*, ed. cit., p. 86.

²⁰ S. Kierkegaard, *Practice in Christianity*, trad. eng. Howard V Hong, Edna H. Hong, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, pp. 81–82.

voință, pentru care trebuie credință și încredere în ceva necunoscut, care se opune rațiunii. Melancolia, adică „a nu-ți exercita voința din interior”²¹, este numită sursa tuturor păcatelor. Credința presupune asumarea acestui paradox, adică credința în absurdul divinului; în *Frică și cutremur* este descris cavalerul credinței care sacrifică rațiunea și normele morale pentru credința în Dumnezeu²². Amândoi filosofii notează rolul fricii și al disperării cu interpretări diferite. Kierkegaard vede disperarea existențială ca un precursor al saltului și al relației cu Dumnezeu, ca o relaționare defectuoasă cu propriul sine și ca o lipsă de libertate, iar Nietzsche consideră disperarea existențială ca pe o oportunitate a realizării (actualizării) voinței de putere, act prin care se ajunge la libertate. Concepția lui Kierkegaard accentuează valențele spirituale ale liberului arbitru, iar cea a lui Nietzsche aduce în prim plan puterea omului, capacitatea de creație, adică voința de putere.

Kierkegaard notează că în fața lui Dumnezeu omul stă singur, ca entitate individuală, păcatul fiind doar al său. Ofensa omului este aici – omul își este revelat sieși, iar creștinismul este mult prea elaborat pentru a fi înțeles de omul care alege să păcătuiească și astfel să își anuleze libertatea²³. Pentru a depăși ofensa paradoxului, omul trebuie să aibă credință, iar aceasta vine doar de la Dumnezeu. Aceasta înseamnă să înțelegem paradoxul. Climacus continuă prin a descrie procesul de înțelegere al paradoxului. Acesta se înțelege prin credință, mai precis, atunci când ele vin împreună. Aici, credința semnifică înțelegerea situației expuse în acest articol. Înțelegerea ca act intelectual se dă la o parte din fața paradoxului și astfel apare credința. Libertatea adevărată vine doar prin sacrificarea absolută pentru divin; doar prin asumarea paradoxului se realizează eliberarea de păcat. Vedem cum credința este separată de rațiune și devine instrumentul mântuirii. Deși paradoxul nu poate fi înțeles, existența și importanța lui pot fi înțelese prin credință. Din cele spuse până acum putem afirma că, în scrierile filosofului, credința și conștientizarea păcatului sunt două fețe ale aceleași monede. Schimbarea omului, în accepțiunea lui Climacus, este schimbarea care are loc în individ după primirea condiției paradoxului. Deoarece aceasta îl face pe om să realizeze că el este vinovat datorită alegerii sale, experiența schimbării este o căire, un regret pentru păcatul comis²⁴. De aici decurge că regretul pentru păcatul comis determină omul să realizeze că viața este nulă fără Dumnezeu. Pentru a rezuma cele afirmate aici, conform lui Climacus, unui om nemântuit îi este dată condiția, adică credința, prin care el își conștientizează greșeala și înțelege adevărul care este Iisus („...obiectul credinței și care există doar pentru credință...”²⁵). Acum omul cunoaște păcatul, iar această cunoaștere este temelia actului de căire.

Am văzut că la Nietzsche liberul arbitru este un concept dependent de voință, definit în funcție de tipul acesteia²⁶, liberul arbitru fiind o trăsătură a oamenilor

²¹ S. Kierkegaard, „Sau-sau. Un fragment de viață editat de Victor Eremita”, în *Opere II*, partea a II-a, ediție digitală, trad. Ana-Stanca Tabarasi, București, Editura Humanitas, 2013, p. 154.

²² S. Kierkegaard, *Frică și cutremur*, trad. Leo Stan, București, Editura Humanitas, 2002, p. 22.

²³ S. Kierkegaard, *Fărăme filozofice*, trad. Adrian Arsinevici, Editura Amarcord, 1999, pp. 74–75.

²⁴ *Ibidem*, p. 181.

²⁵ S. Kierkegaard, *Preparation for A Christian Life*, trad. eng. Lee M. Hollander, Dodo Press, 2008, p. 14.

²⁶ Fr. Nietzsche, *Dincolo de Bine și de Rău*, ed. cit., p. 52.

superiori. Omul trebuie să se elibereze de creștinismul oprimator prin știință și prin istorie. Nietzsche susține că creștinismul este cel care condiționează liberul arbitru, iar știința și istoria pot scoate la iveală factorii care trebuie eliminați. Atunci omul devine zeu, Supraom, iar creștinismul, fiind o doctrină a altruismului, este contrară acestuia. *Dumnezeu a murit* este eliberarea de doctrina teologică, de păcat și de pedeapsa veșnică. Este eliberarea de toate normele morale și de conceptul tradițional de liber arbitru pe care l-au inventat teologii pentru a controla omul care trebuie să se simtă vinovat. În accepțiunea lui Nietzsche, liberul arbitru nu este construit conform unor norme morale sau sociale, ci conform valorilor individului²⁷.

Pentru Kierkegaard, libertatea vine prin actul mântuirii, motiv pentru care putem afirma că libertatea și mântuirea sunt sinonime în filosofia sa. Am văzut că liberul arbitru există, el fiind alegerea libertății sau anularea ei. Dacă libertatea vine doar în actul mântuirii, acesta se poate doar prin conștientizarea păcatului și a responsabilității pentru săvârșirea lui. Aici nu mai există viziunea nietzscheană a creștinismului care are ca unic rol oprimarea oamenilor. În concepția lui Nietzsche, religia și ceea ce teologii numesc liber arbitru încarcă omul cu o responsabilitate morală, ceea ce va duce în final la pedeapsă în viața de apoi²⁸. Mântuirea este baza creștinismului, iar acesta, fiind libertate, se poate realiza doar prin alegere și astfel ajungem la liberul arbitru kierkegaardian. Acesta este un act voluntar de supunere în fața lui Dumnezeu, nu o obligație. Dacă omul gândește, în loc să pună credința pe primul loc și să îl aleagă pe Dumnezeu, libertatea pe care crede că o alege este doar libertate materială, de moment. Aceasta este o libertate materială a timpului profan pe care Nietzsche o descrie ca libertatea la care se ajunge prin evitarea creștinismului. Dacă privim filosofia lui Nietzsche din perspectivă kierkegaardiană, prin liberul arbitru al primului dintre ei, omul își pierde libertatea și liberul arbitru, așa cum sunt ele descrise de filosoful danez. În viziunea lui Kierkegaard, în condițiile în care Nietzsche definește liberul arbitru, nu ar exista un astfel de arbitru, posibilitatea unei alegeri sau libertatea. Dacă omul nu îl alege pe Dumnezeu, el nu vede adevărul. Fără adevăr nu există liber arbitru care este singurul prin care libertatea (sau mântuirea) este aleasă.

Liberul arbitru kierkegaardian este un dar și o povară (intelectuală). Am văzut că el vine doar prin asumarea absurdului, singurul mod prin care paradoxul poate fi înțeles și e o povară pentru că poate fi pierdut oricând dacă omul face o alegere în afara sferei divinului. La Nietzsche, liberul arbitru este un concept complet diferit, format prin abilitățile individuale, divinul neavând aici niciun loc. Putem spune că abordarea nietzscheană lasă alegerile omului la voia unui impuls de moment și creează, pe termen lung, haos. Kierkegaard, prin condiționarea existenței libertății și a liberului arbitru de relația cu Dumnezeu, oferă un ghid omului. Acesta nu este oprimat, păcatul nu este o acuză adusă lui, ci o alegere și un mod de a trăi, nu un motiv de vină inventat de teologi, așa cum afirma Nietzsche.

²⁷ Veșnica reîntoarcere înseamnă că omul trebuie să trăiască ca și cum s-ar întoarce și ar trăi infinit.

²⁸ Fr. Nietzsche, *Amurgul idolilor sau cum se filozofează cu ciocanul*, ediția a III-a, trad. Alexandru Șahighian, București, Editura Humanitas, 2007, p. 55.